

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасні соціально-економічні умови, що склалися у ряді країн пострадянського простору, привертають особливу увагу до проблем, пов'язаних з гармонійним входженням та подальшим ефективним функціонуванням молодшої людини у сферах професії та кар'єри. Необхідність забезпечення конкурентоспроможності молодого фахівця на ринку професій та посад вимагає розширення наукового світогляду щодо кар'єрної проблематики, а також ключових психологічних конструктів, які зумовлюють ефективність професійного становлення та кар'єрного розвитку. Водночас, демократизація суспільного устрою, яким передбачено законодавче закріплення і прийняття рівних прав та можливостей людини, незалежно від статі, раси, етнічної приналежності, зумовлює необхідність урахування гендерної компоненти як провідного індикатора соціальної рівності і справедливості.

За таких умов дослідження гендерних аспектів кар'єрного самовизначення особистості виступає актуальною науковою та прикладною проблемою.

Дослідження самовизначення особистості у сфері професії та кар'єри, а також основних етапів кар'єрного зростання фахівця, мають довгу історію. Зокрема, розкритими є соціально-психологічні детермінанти професійно-кар'єрного розвитку особистості (А. К. Маркова, Д. Сьюпер, Дж. Холанд), вікова стадіальність професійного самовизначення (Е. Гінзберг, Є. О. Клімов, І. С. Кон), особистісні детермінанти процесу самовизначення, такі як самоздійснення та цілепокладання (М. Й. Боришевський, С. Д. Максименко, А. В. Массанов, Н. В. Чепелева). Наукові дослідження демонструють тісний зв'язок вказаного феномену із самодетермінацією (К. О. Абульханова-Славська, Е. Десі, Р. Райан, С. Л. Рубінштейн та ін.), часовою перспективою майбутнього та сценарієм життя (Ф. Зімбардо, С. Д. Максименко, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева,), економічною ідентичністю (Л. М. Карамушка, В. В. Москаленко), самоефективністю (А. Бандура, О. Є. Гуменюк), самоактуалізацією (А. Маслоу, К. Роджерс). Гендерні аспекти самовизначення особистості у сфері професії та кар'єри частково представлені у працях Р. Бейлса, Ш. Берн, Т. В. Говорун, Л. М. Карамушки, Т. Парсонса, Л. Б. Шнейдер, А. Eagly, V. Schein, S. Sczesny.

Разом з тим, суб'єктно-вчинкова парадигма (В. А. Роменець, В. О. Татенко), що посідає чільне місце у вітчизняній психологічній думці, вимагає комплексного дослідження формування та розвитку особистості, що виступає автором проекту свого індивідуального буття. З огляду на це, актуальними залишаються проблеми вікової періодизації кар'єрного самовизначення, його структурно-функціональних зв'язків з параметрами особистості, економічною та гендерною ідентичністю, можливостями застосування навчального і виховного впливу, психолого-педагогічного супроводу молодшої людини в період формування економічних сценаріїв майбутнього.

Отже, психологічна та соціальна значущість проблеми, її недостатня наукова розробленість зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження: «Гендерно зумовлені психологічні особливості кар'єрного самовизначення особистості».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах тематичного плану наукових досліджень Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України у руслі теми лабораторії психології особистості ім. П. Р. Чамати «Психологічні закономірності становлення та розвитку духовності особистості» (державний реєстраційний № 0106U000470). Тему затверджено вченою радою Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (протокол № 1 від 29.01.2009 р.) та узгоджено з міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 2 від 31.03.2009 р.). Автором досліджувались гендерно зумовлені психологічні особливості кар'єрного самовизначення у старшому юнацькому віці.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично вивчити структуру і зміст кар'єрного самовизначення у старшому юнацькому віці, виявити гендерно зумовлені психологічні особливості вказаного феномену у юнаків та дівчат.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз досліджень, присвячених проблемам професійного та кар'єрного самовизначення в юнацькому віці, розкрити психологічну сутність кар'єрного самовизначення, його змістовні і процесуальні характеристики.

2. Проаналізувати сучасні дослідження, присвячені гендерним відмінностям чоловіків та жінок, зокрема у соціально-економічній сфері.

3. Визначити та описати структуру ціннісної та мотиваційної сфер юнаків та дівчат з огляду на професійні та кар'єрні домагання.

4. Визначити специфіку прояву самооцінних ставлень щодо перспектив майбутньої кар'єри студентів чоловічої та жіночої статі як передумову досягнення певного соціально-економічного статусу.

5. Дослідити особливості самоактуалізації юнаків та дівчат у значущих сферах соціального буття.

6. Розробити та апробувати програму психокорекції, спрямовану на оптимізацію кар'єрного самовизначення та професійно-кар'єрних домагань студентів чоловічої та жіночої статі.

Об'єкт дослідження – кар'єрне самовизначення особистості.

Предмет дослідження – гендерно зумовлені психологічні особливості кар'єрного самовизначення у старшому юнацькому віці.

Гіпотеза дослідження: змістовні і процесуальні характеристики кар'єрного самовизначення юнацтва опосередковані гендерними чинниками, що зумовлює диференціацію професійних виборів і кар'єрних домагань студентів чоловічої та жіночої статі.

Методологічну та теоретичну основу дисертаційного дослідження склали загальні положення феноменологічного та гуманістично-екзистенційного напрямів у філософії та психології (Е. Гуссерль, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Франк).

Дослідження ґрунтувалося на загальних положеннях системного, діяльнісного, культурно-історичного, генетичного підходів з використанням принципів детермінізму, історизму, розвитку, системності, єдності зовнішнього та внутрішнього (Б. Г. Ананьєв, М. Й. Боришевський, Г. С. Костюк, О. М. Леонтєв,

С. Д. Максименко, Н. В. Чепелєва, та ін.). До уваги були взяті фундаментальні положення про: структуру особистості та її зв'язок з діяльністю (К. О. Абульханова-Славська, М. Я. Басов, А. Валлон, П. І. Зінченко, Б. Ф. Ломов, С. Л. Рубінштейн та ін.), соціокультурний і онтогенетичний розвиток особистості (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко та ін.), набуття особистісної ідентичності, її статусів та різновидів (Р. Бернс, Е. Еріксон, І. С. Кон, Дж. Марсія), диференціації професійно-кар'єрних виборів особистості (М. Р. Гінзбург, Є. І. Головаха, Л. А. Головей, Є. П. Ільїн, Є. О. Клімов, Т. А. Кухарева, О. Лірі, М. С. Пряжніков, Д. Сюпер, А. Г. Шестаков). Значна увага була приділена категорії «гендер» у психологічних і соціальних дослідженнях (Т. В. Бендас, Ш. Берн, Т. В. Говорун, Дж. Джеклін, Е. Іглі, Л. М. Карамушка, О. М. Кікінежді, Е. Маккобі, С. Марлоу, Т. Меламед, С. Оксамитна, С. Счесни, В. Счейн, Дж. Хайд).

Методи дослідження: теоретичні (аналіз психологічної літератури, сучасних наукових досліджень та емпіричних даних); методологічні (розробка методології дослідження, визначення сутності поняття «кар'єрне самовизначення», його змістовних і процесуальних характеристик), емпіричні (тестування, анкетування, нарративний метод, метод контент-аналізу, метод фокус-групи), математико-статистичні (t-критерій Ст'юдента, критерій хі-квадрат Фрідмана, критерій кутового перетворення Фішера, Т критерій Вілкоксона, кореляційний та факторний аналізи). Статистичний аналіз даних здійснювався за допомогою комп'ютерних пакетів статистичних програм Statistica 6.0 та SPSS.

Створено комплекс психодіагностичних методик, спрямований на системне вивчення виокремлених складових кар'єрного самовизначення та його гендерних аспектів у старшому юнацькому віці, зокрема: 1) для дослідження ціннісної та мотиваційної сфер респондентів – «Морфологічний тест життєвих цінностей» (Л. В. Карпушина, В. Ф. Сопов), методика оцінки рівня домагань «Структура мотивації» (В. К. Горбачевський); 2) для визначення особливостей самоактуалізації – «Самоактуалізаційний тест (САТ)» (адаптація Ю. Е. Альошиної, Л. Я. Гозмана, М. В. Загики та М. В. Кроза); 3) для дослідження самооцінки та рівня суб'єктності – «Тест самоефективності» (А. Бандура), методика «Дослідження самооцінки лідерських якостей у професійно-кар'єрній сфері» (авторська модифікація методики ДДО Є. О. Клімова); методика «Дослідження суб'єктності/об'єктності особистості» (авторська модифікація методики дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча); 4) для визначення структури та змісту часової перспективи майбутнього респондентів – авторська анкета «Діагностика часової перспективи майбутнього особистості»; 5) для діагностики властивостей особистості та типу гендерної ідентичності респондентів – 16-ти факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела, методика дослідження типу гендерної ідентичності (авторська адаптація методики С. Бем).

Дослідження проводилося на базі Національного університету державної податкової служби України, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, Приватного вищого навчального закладу «Чернігівська філія Рівненського інституту слов'янознавства», Тернопільського національного

економічного університету, Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Вибірку дослідження склали 298 респондентів, віком від 19 до 22 років; з них 141 – хлопці та 157 – дівчата.

Наукова новизна та теоретична значущість дисертаційного дослідження полягає у тому, що:

вперше обґрунтовано теоретичну модель кар'єрного самовизначення, що представляє психологічну структуру феномену у сукупності змістовних і процесуальних характеристики, серед яких: цінності та мотиви, особливості самоактуалізації та самоефективності, самооцінні ставлення та часова перспектива майбутнього особистості; встановлено зв'язок структурних компонентів кар'єрного самовизначення з Я-концепцією особистості; визначено психологічні передумови кар'єрного самовизначення у юнацькому віці, такі як: сформованість самосвідомості, розвиненість потребово-мотиваційної сфери, поява тенденцій до саморозвитку; доведено опосередкування структури і змісту кар'єрного самовизначення гендерними чинниками; констатовано вирішальну роль маскулінності у кар'єрному самовизначенні осіб старшого юнацького віку;

уточнено сутність поняття «кар'єрне самовизначення», що відображає об'єктивний та суб'єктивний аспекти явища, конкретизовано уявлення сучасних українських юнаків та юнок про типові маскулінні та фемінні риси;

дістало подальшого розвитку уявлення про шляхи та форми психолого-педагогічного супроводу молоді в період професійного та кар'єрного самовизначення.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблено, теоретично обґрунтовано та апробовано психодіагностичний комплекс методик, спрямований на дослідження змістовних і процесуальних характеристик кар'єрного самовизначення у старшому юнацькому віці, у тому числі: розроблено та апробовано анкету для діагностики часової перспективи майбутнього в юнацькому віці; модифіковано та апробовано методику «Дослідно-діагностичний опитувальник» Є. О. Клімова та методику дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча; адаптовано методику дослідження типу гендерної ідентичності С. Бем до умов сучасної вітчизняної вибірки. Складено та апробовано програму психокорекції, спрямовану на оптимізацію кар'єрного самовизначення та професійно-кар'єрних домагань студентів чоловічої та жіночої статі.

Результати дослідження знайшли практичне втілення у таких освітніх організаціях: Чернігівській філії Рівненського інституту слов'янознавства Київського слав'янського університету (акт № 109 від 16.10.2012 р.); Черкаському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників (довідка про впровадження № 0162/455 від 11.10.2011 р.); Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка (акт № 402-34/03 від 02.04.2012 р.).

Особистий внесок здобувача в публікаціях, написаних у співавторстві, полягає у розробці актуальності, аналізі теоретичних підходів, представленні результатів статистичного аналізу досліджуваної проблеми.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися на VI Міжнародній конференції «Розвиток демократії і демократична освіта в Україні» (Київ, 2009), Міжнародній психологічній

конференції швейцарського товариства психологів «Interaction: Real and Virtue» (Нюшатель, Швейцарія, 2009), Міжнародній соціально-психологічній конференції «Młodzież wobec wyznan globalizacji» (Люблін, Польща, 2010), X Міжнародній конференції «Психологічні проблеми творчості» (Київ, 2010), шостій міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Чернігів, 2011), Міжнародній науково-практичній конференції, «Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії» (Тернопіль, 2011), Першому психологічному конгресі із соціальної психології «Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи» (Київ, 2010), III – V Міжвузівських конференціях «Соціально-економічні і психологічні проблеми: історія і сучасність» (Чернігів, 2009 – 2011), VI Міжвузівській конференції «Соціально-економічні і психологічні проблеми сучасності» (Чернігів, 2012), на засіданнях лабораторії психології особистості імені П. Р. Чамати Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України (2008 – 2012) та науковому семінарі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (2012).

Публікації. Основні теоретичні і емпіричні положення дослідження відображено в 11 публікаціях, з них: 7 статей у фахових наукових виданнях, 3 – у матеріалах виступів на наукових конференціях, а також навчально-методичний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів, який схвалено Міністерством освіти і науки України (Лист № 14/18-Г-624 від 12 липня 2011 року).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок тексту. Основний зміст дисертації викладено на 172 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 13 таблиць та 10 рисунків. Список джерел (195 найменувань) та 5 додатків займають 53 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної роботи, розкриває її об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, методологічні підходи. Подано відомості про апробацію результатів дослідження, впровадження їх в практику та публікації за темою дисертації.

У *першому розділі роботи* «**Теоретичний аналіз проблеми кар'єрного самовизначення особистості: гендерний аспект**» висвітлено стан вивчення досліджуваної проблеми, проаналізовано основні підходи до визначення феномену кар'єрного самовизначення, виокремлено його змістовні та процесуальні характеристики, визначено особливості кар'єрного самовизначення у старшому (пізньому) юнацькому віці. Теоретична робота була зосереджена також на аналізі гендерних складових в структурі самовизначення, що впливають на формування Я-концепції, опосередковуючи зміст і характер кар'єрних домагань особистості.

Теоретико-методологічний аналіз феномену кар'єрного самовизначення особистості показав його новизну та недостатню наукову розробленість, що пов'язано із загальним науковим ігноруванням та недооцінкою цього важливого

феномену радянською психологічною думкою. Вивченням окремих аспектів самовизначення особистості у сфері професії та кар'єри займалися В. А. Бодров, О. Ю. Булгакова, С. Г. Геллерштейн, Ю. З. Гільбух, Е. Гінзберг, М. Р. Гінзбург, Є. І. Головаха, Є. А. Клімов, І. С. Кон, А. А. Кронік, С. П. Крягжде, К. К. Платонов, А. К. Маркова, А. В. Массанов, В. О. Моляко, Н. І. Пов'якель, М. С. Пряжніков, В. В. Синявський, Д. Сюпер, Б. О. Федоришин, та інші. Аналіз існуючих концептуальних моделей самовизначення у сфері професії та кар'єри дав змогу виокремити декілька підходів до даної проблеми. Так, зі змістовної точки зору, перший зводить даний процес до вибору професії і підготовки до цього вибору (диференціально-діагностичний підхід Т. Парсонса, типологічні концепції Е. Шпрангера, Дж. Холланда та ін., напрям теорії рішень Т. Рівса, Х. Томи, Д. Тіддемана та ін.). Інший підхід розглядає кар'єрне самовизначення невід'ємною та істотною компонентою професійного і особистісного становлення, об'єднуючи стадіальну теорію Е. Гінзберга, концепцію «професійної зрілості» Д. Сюпера, вчення про цілепокладання та емоційно-потребову мотивацію (С. Д. Максименко), особистісно-діяльнісний підхід (Є. І. Головаха, Є. О. Клімов, М. С. Пряжніков та ін.), аспект формування життєвих перспектив і знаходження смислів виконуваної діяльності (К. О. Абульханова-Славська, В. В. Москаленко, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко та ін.).

Встановлено, що кар'єрне самовизначення одночасно розглядається у суб'єктивному і об'єктивному вимірах. Об'єктивно кар'єрне самовизначення пов'язане з установкою на реальне просування службовими сходами, динамікою професійного становища, що втілюється в матеріальних благах, високому соціально-економічному і професійному статусах. Інший вимір кар'єрного самовизначення втілюється у суб'єктивному відчутті успіху та професійного розвитку, що не завжди супроводжується змінами статусу чи матеріального положення. Приймаючи до уваги стратегічну сутність досліджуваного феномену, кар'єрне самовизначення розглядалося як усвідомлений вибір висхідної траєкторії професійного розвитку, що передбачає орієнтацією на досягнення високого соціально-економічного і професійного статусів, суб'єктивного почуття успішності.

В результаті узагальнення існуючих даних була сформована теоретична модель кар'єрного самовизначення, що включає ціннісну, мотиваційну, критеріальну (рефлексивну) та плануючу (операційну) компоненти. Вказана модель представлена на рис. 1.

Ціннісна компонента є відображенням змістовних характеристик кар'єрного самовизначення та актуалізує внутрішню готовність людини до здійснення обраного акту дії, характеризує потребово-мотиваційний вектор соціальної поведінки та її стратегічні моделі. В структурі ціннісної компоненти самовизначення вирішального значення набуває ієрархія термінальних (цінністі-цілі) та інструментальних (цінністі-засоби) цінностей, насиченість цінностями окремих життєвих сфер, які визначають смисловий вектор кар'єрного розвитку.

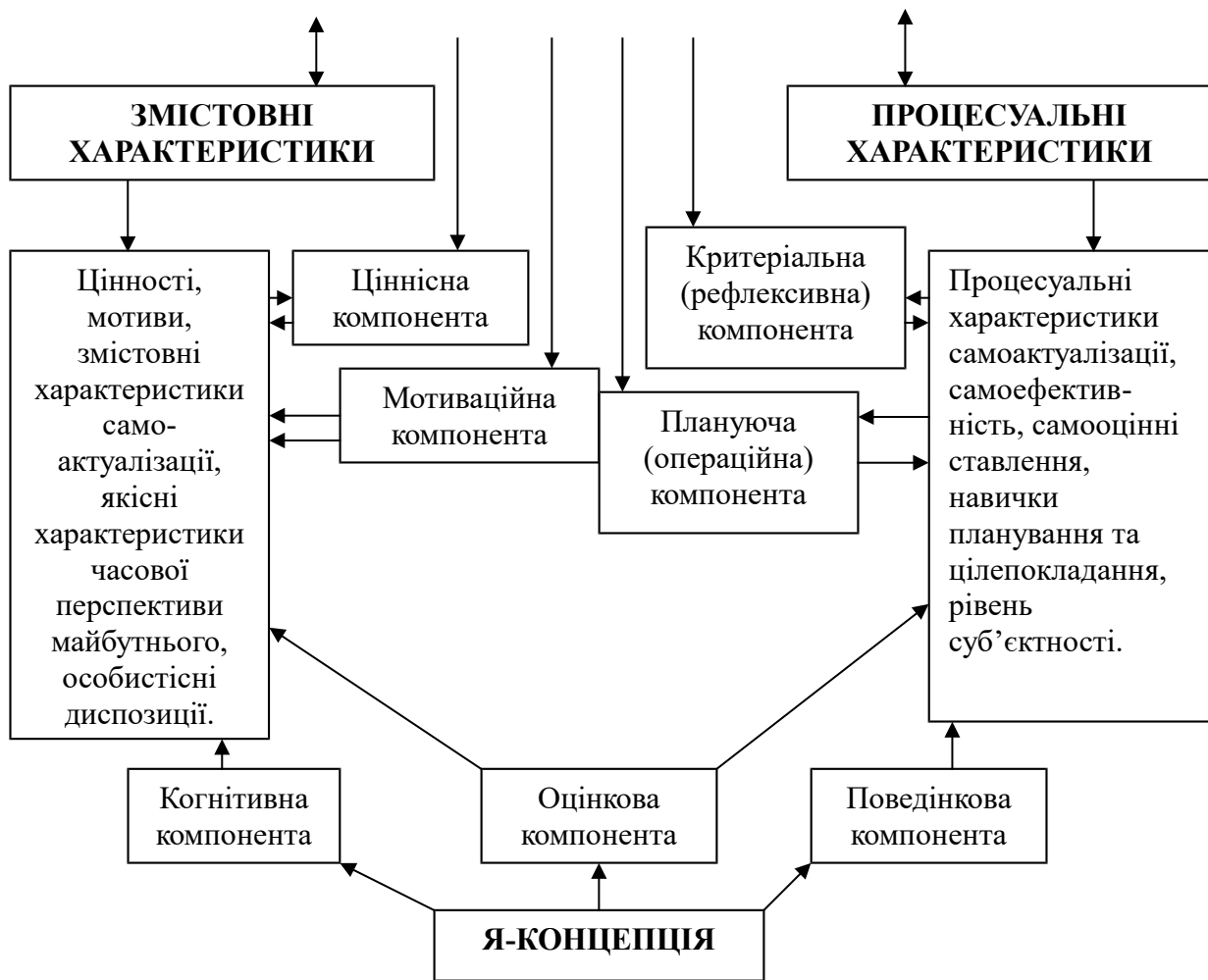

Рис. 1. Теоретична модель кар'єрного самовизначення

Мотиваційна компонента виявляється у потребі усвідомлення своїх можливостей, прагненні стати адекватним своєму природному потенціалу, бути самим собою, визначитися в професійному та особистісному розвитку, найбільш повно себе реалізувати, досягти суспільного визнання. Зазначається, що мотиваційна компонента надає змісту життєвим цілям та планам, відповідає за прагнення людини досягти успіху в діяльності, підкреслюючи тим самим провідне значення мотиваційних факторів не лише на стадії самовизначення, але й на стадії кар'єрної реалізації особистості.

Плануюча (операційна) компонента пов'язана з визначенням власних життєвих цінностей на основі інтелектуального розвитку, здатності до внутрішнього опанування; оцінюванням себе; проектуванням шляхів інтелектуально-особистісного і професійно-кар'єрного розвитку на основі збагачення оцінних суджень про себе і вимог до професійної сфери.

Критеріальна (рефлексивна) компонента є відображенням навичок самооцінки, самоаналізу та самопроектування; в її основі лежать емоційно-оцінкові ставлення до власної особистості та оточуючого світу в цілому.

Визначено численні зв'язки виокремлених компонент зі змістовними і процесуальними характеристиками кар'єрного самовизначення, а також з Я-

концепцією особистості як центральною ланкою самосвідомості (Р. Бернс, О. Є. Гуменюк, В. Джемс, Ч. Кулі, Дж. Мід, І. С. Кон, В. Столін).

Встановлено, що актуалізація кар'єрного самовизначення припадає на старший юнацький вік та передбачає певну психологічну готовність, що виявляється у: а) сформованості на високому рівні психологічних структур, у першу чергу, самосвідомості; б) розвиненості потребово-мотиваційної сфери; в) становленні індивідуальності як результат розвитку і усвідомлення власних інтересів і здібностей. Крім того, кар'єрне самовизначення неодмінно передбачає появу в онтогенезі тенденцій до саморозвитку та формування життєвих сценаріїв, уявлень про засоби реалізації власного життєвого задуму, сформованої економічної ідентичності, що є основною детермінантою реалістичності кар'єрних домагань.

Визначено, що характеристики статі та гендерної ідентичності опосередковують формування Я-концепції особистості й впливають на диференціацію кар'єрного самовизначення юнаків та дівчат. Проаналізовано емпіричні дані (Т. В. Бендас, Ш. Берн, Т. В. Говорун, Є. П. Ільїн, С. П. Крягжде, Е. Маккобі, Б. Розен, Т. М. Титаренко, Дж. Хайд, Л.Б. Шнейдер та ін.) щодо диференціації змістовних і процесуальних характеристик самовизначення юнаків та дівчат, яка виявляється у гендерних відмінностях ціннісної та мотиваційної сфер, а також когнітивних і поведінкових патернів професійно-кар'єрної реалізації. Зауважується, що, незважаючи на обширний теоретичний і емпіричний матеріал, питання гендерних відмінностей у виокремлених компонентах самовизначення залишається дискусійним. Це може свідчити як про відсутність наукового обґрунтування диференціації кар'єрних виборів юнаків та дівчат, так і про необхідність більш детального дослідження гендерно зумовлених психологічних особливостей кар'єрного самовизначення.

У другому розділі **«Теоретико-аналітичний огляд діагностичного інструментарію дослідження»** надається детальний опис принципів добору методів та методик дослідження у відповідності до поставлених завдань, а також опис емпіричної вибірки, виконаних процедур підготовки та збору емпіричних даних.

З метою емпіричного дослідження виокремлених компонент кар'єрного самовизначення особистості, серед яких: ціннісна (цінності та значущі життєві сфери), мотиваційна (ієрархія мотивів та рівень домагань), плануюча, або операційна (процесуальні характеристики самоактуалізації, навички планування та цілепокладання), критеріальна, або рефлексивна (самооцінка, самоаналіз та самопроектування) були обрані наступні методики:

- морфологічний тест життєвих цінностей (автори В. Ф. Сопов, Л. В. Карпушина), призначений для дослідження ціннісно-сислової сфери респондентів, яке включало діагностику базових цінностей особистості, а також насиченості цінностями життєвих сфер;
- методика оцінки рівня домагань «Структура мотивації» (автор В. К. Горбачевський), спрямована на вивчення мотиваційної сфери респондентів;

- самоактуалізаційний тест «САТ» (адаптація Ю. Е. Альшиної, Л. Я. Гозмана, М. В. Загики та М. В. Кроза), спрямований на розкриття провідних тенденцій до актуалізації власного потенціалу особистості;
- тест самоефективності (за А. Бандурою), який допомагає дослідити рівень впевненості у власних силах, особистісну орієнтацію на досягнення успіху;
- методика дослідження суб'єктності/об'єктності особистості (модифікація методики дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча) для визначення ступеня активності особистості відносно до власного життєздійснення;
- авторська анкета «Діагностика часової перспективи майбутнього особистості»;
- методика «Дослідження самооцінки лідерських якостей у професійно-кар'єрній сфері» (модифікація методики ДДО Є. О. Клімова);
- багатофакторний особистісний опитувальник (16PF) Р. Кеттела, спрямований на дослідження властивостей особистості.

Для дослідження гендерної ідентичності як додаткової незалежної змінної в структурі дослідження була використана методика визначення типу гендерної ідентичності (адаптація методики С. Бем).

Верифікація теоретичної моделі кар'єрного самовизначення передбачала статистичний аналіз отриманих за допомогою виокремлених методик емпіричних даних, що дало змогу визначити вагу окреслених психологічних складових в структурі досліджуваного феномену, виявити значущі кореляційні зв'язки між ними. З цих позицій було встановлено, що найбільшою мірою пов'язані між собою показники ціннісної та мотиваційної компонент. Зокрема, було визначено, що усі цінності мають переважно позитивні та значущі кореляції з показниками мотиваційної сфери. Існують види мотивації, що пов'язані з усіма цінностями на рівні статистичної значущості $p \leq 0.01$ (пізнавальний мотив, мотив самоповаги, оцінка власного потенціалу, очікуваний рівень результатів). Найбільш значимо із цінностями пов'язаний мотив самоповаги, який, на думку автора методики, відповідає експериментальній оцінці рівня домагань.

Виявлено, що складові критеріальної та плануючої компонент, які представлені показниками самоактуалізації, самооцінки та самоефективності, тісно пов'язані між собою, а також демонструють значущі зв'язки з цінностями та мотивами. Зокрема, встановлено, що підтримка ціннісних орієнтацій самоактуалізованої особистості підвищує значущість усіх цінностей (крім матеріального становища) та усіх сфер життя ($p < 0.05$). Самоприйняття також позитивно пов'язане з усіма цінностями, крім саморозвитку і престижу ($p < 0.05$), і показниками значущості життєвих сфер, крім сім'ї та сфери фізичної активності ($p < 0.05$). Сенситивність не має кореляцій лише з цінністю престижу, матеріального становища та збереження індивідуальності; з усіма іншими цінностями кореляції є значимими на рівні $p < 0.05$. Це дало змогу констатувати найважливіші складові самоактуалізації, якими виступають прийняття цінностей самоактуалізованої особистості, самоприйняття та сенситивність. Показники мотивації, що розглядалися як основоположні в структурі мотиваційної компоненти кар'єрного самовизначення, позитивно значимо пов'язані із самоактуалізацією та самоефективністю. Визначено, що внутрішня мотивація

пов'язана з внутрішньою підтримкою системи цінностей ($p \leq 0.05$), самоприйняттям ($p \leq 0.001$), гуманістичними уявленнями про природу людини ($p \leq 0.05$), сензитивністю ($p \leq 0.05$), синергією ($p \leq 0.05$), пізнавальними потребами ($p \leq 0.05$). Мотив самоповаги виявляє себе разом з орієнтацією на цінності самоактуалізації ($p \leq 0.001$), самоприйняттям ($p \leq 0.001$), високою пізнавальною потребою ($p \leq 0.001$), креативністю ($p \leq 0.05$). Ініціативність має спільні варіації з орієнтацією на цінності самоактуалізації ($p \leq 0.001$), самоприйняттям ($p \leq 0.01$), контактністю ($p \leq 0.05$), самоповагою ($p \leq 0.05$). Водночас, мотивація уникнення (мотив зміни діяльності) негативно пов'язана з базовими особливостями самоактуалізації, серед яких компетентність у часі ($p \leq 0.01$) та самоприйняття ($p \leq 0.05$).

Було визначено, що введений у дослідження концепт суб'єктності позитивно пов'язаний з високою внутрішньою мотивацією ($p \leq 0.001$), мотивом самоповаги ($p \leq 0.001$), значущістю результатів, оцінкою рівня досягнень ($p \leq 0.001$), пізнавальним мотивом ($p \leq 0.01$), а також негативно з мотивацією уникнення ($p \leq 0.01$). Такі результати дали змогу підтвердити припущення щодо вагомості ролі суб'єктності в структурі особистості, що зумовлюється її множинними зв'язками з виокремленими компонентами кар'єрного самовизначення.

Загалом, представлені результати вказують на доцільність розробленої теоретичної моделі кар'єрного самовизначення, тісні взаємозв'язки між усіма структурними компонентами феномену. Крім того, аналіз кореляцій дає змогу визначити основоположні чинники в структурі цих компонент, серед яких: пізнавальний мотив, оцінка власного потенціалу, очікуваний рівень результатів, мотив самоповаги, цінності саморозвитку, досягнень, креативності, підвищена значущість сфери освіти та професії, самоефективність, висока суб'єктність, самоповага, чутливість до власних потреб (сензитивність), компетентність у часі, підтримка цінностей, пізнавальні потреби, креативність.

Урахування гендерної складової передбачало визначення впливу статі та гендерної ідентичності на змістові та процесуальні характеристики кар'єрного самовизначення. З цією метою була використана методика дослідження типу гендерної ідентичності С. Бем, яка була адаптована до умов сучасної вітчизняної вибірки. Адаптація методики дала змогу розробити нову формулу обчислення індексів маскулінності, фемінності та андрогінності, що мала за основу врахування статистичної ваги кожного елемента. Було визначено, що з класичного переліку маскулінних рис не втратили свою актуальність 16 із 20. Серед них: «атлетичний», «понурий», «наполегливий», «сильна особистість», «сильний», «надійний», «аналітичний», «здатний до лідерства», «схильний ризикувати», «швидкий у прийнятті рішень», «самодостатній», «владний», «мужній», «агресивний», «схильний вести за собою», «змагальний». Типово фемінними залишилися 15 із 20 якостей класичного переліку С. Бем – «поступлива», «соромлива», «ніжна», «театральна», «непередбачувана», «жіночна», «співчутлива», «співчуваюча», «здатна втішити», «така, що має тихий голос», «сердечна», «м'яка», «довірлива», «така, що не любить брутальностей», «любляча дітей». Усі інші якості перейшли в розряд статево нейтральних, що є індикатором зміни суспільних уявлень про типово чоловіче і жіноче.

Таким чином, встановлено, що обраний психодіагностичний інструментарій у повній мірі узгоджується з теоретичною моделлю дослідження кар'єрного самовизначення та є здатним забезпечити валідність та надійність отриманих результатів.

У *третьому розділі «Аналіз та інтерпретація гендерно зумовлених психологічних особливостей кар'єрного самовизначення юнаків та юнок»* наводяться відомості щодо виявлених гендерних відмінностей в структурі та змісті кар'єрного самовизначення, стратегій і тактик реалізації життєвих сценаріїв; описується програма психокорекції, спрямована на оптимізацію кар'єрного самовизначення та професійно-кар'єрних домагань студентів чоловічої та жіночої статі.

З використанням методу факторного аналізу в структурі кар'єрного самовизначення було виокремлено 7 факторів, серед яких: 1) цінності та життєві сфери (фактор, що відображує змістовні характеристики самовизначення, з домінуванням цінності досягнень); 2) мотивація (мотиваційна компонента самовизначення з найбільшою вагою мотиву самоповаги); 3) самоактуалізація в міжособистісних стосунках (процесуальна характеристика кар'єрного самовизначення з найбільшою вагою сенситивності та контактності); 4) внутрішньоособистісні аспекти самоактуалізації (процесуальна характеристика кар'єрного самовизначення з найбільшою вагою самоприйняття); 5) світоглядні аспекти самоактуалізації (змістовна характеристика, що передбачає високу конгруентність); 6) агентивність (фактор активності з найбільшою вагою індексу маскулітності); 7) комунальність (фактор, що є відображенням фемінних уявлень про себе). Зауважується, що показники фемінності і андрогінності були включені до факторної структури лише у зв'язку зі специфікою завдання, оскільки не мали істотної ролі в структурі кар'єрного самовизначення особистості. Саме тому вони виокремились у відповідні фактори, що доводить можливість їх розгляду як незалежних змінних.

Доведено наявність значущих гендерних відмінностей у змістовних характеристиках кар'єрного самовизначення, що виявляються у різній значимості мотивів, цінностей та життєвих сфер.

Встановлено, що ті мотиваційні утворення, які є основоположними в структурі кар'єрного самовизначення (мотив самоповаги та значущість результатів діяльності), більш виражені у вибірці чоловіків. Ті мотиви, які пов'язані з кар'єрним самовизначенням опосередковано (оцінка рівня досягнень та вольове зусилля), більш характерні для вибірки жінок. Мотив зміни діяльності, що негативно пов'язаний з більшістю структурних компонент кар'єрного самовизначення, також є значно вищим у жіночій вибірці. Дані про відмінності у мотиваційній сфері респондентів залежно від статі представлені в табл. 1.

Встановлено, що відмінності в структурі мотивації залежать як від статі, так і від гендерної ідентичності. Виявлено, що значущість результатів діяльності має низькі показники у фемінних жінок (47.81), андрогінних жінок (47.22) та андрогінних чоловіків (50.77).

Таблиця 1

Результати порівняльного аналізу мотивації студентів чоловічої та жіночої статі

	Жінки	Чоловіки	T	P
Внутрішній мотив	68.18	69.74	-0.94	0.347
Пізнавальний мотив	78.8	82.27	-2.03	0.043
Мотив уникнення	61.92	61.43	0.26	0.792
Змагальний мотив	69.19	71.56	-1.16	0.249
Мотив зміни діяльності	69.33	64.88	2.38*	0.018
Мотив самоповаги	71.04	77.1	-2.95*	0.003
Значущість досягнутих результатів	50.68	56.58	-2.84*	0.005
Складність завдання	65.29	62.56	1.46	0.145
Вольове зусилля	69.16	64.4	2.68*	0.008
Оцінка рівня досягнень	77.41	73.05	2.13*	0.034
Оцінка потенціалу	67.74	67.92	-0.1	0.923
Намічений рівень мобілізації зусиль	72.9	71.06	1.17	0.244
Очікуваний рівень результатів	76.41	77.61	-0.6	0.551
Закономірність результатів	71.24	70.89	0.18	0.854
Ініціативність	62.45	63.53	-0.61	0.543

Примітки: n=298; * - достовірні значення показників.

Зафіксовано вищі показники значущості досягнутих результатів у фемінних чоловіків (55.09) та маскулінних жінок (57.33); найбільш високі показники у маскулінних чоловіків (61.49) ($F=13.9$; $p<0.0001$). Рівень вольового зусилля значно нижче у вибірці чоловіків, причому найменше його значення спостерігається у фемінних чоловіків (59.52; $F=15.37$; $p<0.0001$). Можемо стверджувати, що загальна мотивація чоловіків та осіб з маскулінною гендерною ідентичністю є більш статичною та стабільною, про що свідчить і порівняно занижений показник мотиву зміни діяльності. Водночас, ті складові домагань, що знаходяться з мотиваційними у причинно-наслідкових зв'язках, такі як вольове зусилля та оцінка рівня досягнень, є завищеними у жінок, а також чоловіків та жінок з андрогінною та фемінною гендерною ідентичністю, що свідчить як про високий рівень самоаналізу, так і про необхідність періодично звертатися до верифікації своїх можливостей.

Цінності переважно не залежать від поєднання статі та гендерної ідентичності. Встановлено, що ціннісні профілі юнаків та дівчат є майже однаковими, за виключенням сфери сім'ї, що є традиційно більш значущою для жінок, та сфери фізичної активності, що виявилася більш вагомою у чоловічій вибірці. Сфера освіти є найменш важливою для маскулінних і андрогінних чоловіків, для інших груп вона є більш значимою ($F=6.42$; $p=0.03$).

У результаті аналізу кореляційних матриць виявлені значущі закономірності у змістовному наповненні цінностей жінок і чоловіків. Встановлено, що у чоловічій вибірці очікуваний рівень результатів позитивно значимо корелює з цінностями саморозвитку, духовного задоволення, досягнень, матеріального становища. Цінність досягнення у чоловіків також корелює з оцінкою рівня

досягнень. Дані групи кореляцій сильно та значимо відрізняються від подібних кореляцій у жіночій вибірці та свідчать про суттєві гендерні відмінності у зв'язках між компонентами. Зв'язок представлених цінностей з елементами результативної мотивації може свідчити про їх особливу значущість у мотиваційній сфері чоловіків та демонструвати гендерні відмінності не лише у значущих сферах, але і у цінностях особистості. Значимість кожної окремої цінності і сфери для чоловіків зумовлюється рівнем очікуваного результату, що підкреслює традиційні орієнтації чоловіків на досягнення. Для вибірки жінок характерна менша значимість фактичного результату діяльності, якісно інше змістовне наповнення цінностей.

Встановлено, що висока самоефективність як комплексна характеристика самооцінки характерна для чоловіків, незалежно від їх гендерної ідентичності, а також для жінок з маскулінною ідентичністю. Найнижчі показники самоефективності зафіксовані у андрогінних (27.95) та фемінних жінок (29.71; $F=10.51$; $p=0.001$). Крім того, було виявлено, що самоефективність жінок, на відміну від самоефективності чоловіків, має значущі та позитивні кореляції з деякими базовими компонентами кар'єрного самовизначення особистості, такими як внутрішній мотив ($r=0,3$), мотив самоповаги ($r=0,33$), сензитивність ($r=0,23$), самоповага ($r=0,45$). Для вибірки чоловіків подібні кореляції не були характерними. Це свідчить про детермінацію самооцінок жінок особливостями мотиваційної сфери та самоактуалізації, а також про залежність їх самооцінки від реальних та потенційних досягнень.

Гендерні відмінності знаходять своє відображення у самооцінних ставленнях щодо перспектив майбутньої кар'єри. У 99% чоловіків було діагностовано високі самооцінки лідерських якостей у професійно-кар'єрній сфері; серед жінок особи з високими самооцінками склали лише 57% від загального об'єму вибірки ($\varphi=5,5809$; $p\leq 0,001$), що свідчить про високу інтегрованість гендерних стереотипів та стереотипів лідерства в структуру Я-концепції юнаків та дівчат.

Встановлено, що концепт суб'єктності, який був введений в структуру дослідження як відображення активної життєвої позиції, а також тенденції покладатися на власні сили, негативно корелює з кар'єрним самовизначенням та більшою мірою притаманний жінкам та особам з фемінною гендерною ідентичністю. Припускається, що у само описах та самооцінках юнаків суб'єктність виступає як аналог інтровертованості, зосередженості на власному внутрішньому світі, що закономірно перешкоджає соціальним контактам і призводить до зниження соціальної компетентності.

Визначено, що в структурі та змісті самоактуалізації існують суттєві гендерні відмінності, пов'язані зі статтю та гендерною ідентичністю респондентів. Незважаючи на те, що за більшістю шкал самоактуалізаційного тесту профілі жінок та чоловіків є досить подібними, все ж можемо стверджувати про наявність значущих відмінностей між ними, що виявляються у зв'язках показників самоактуалізації з показниками та шкалами інших методик.

Для вибірки чоловіків, у порівнянні з жіночою вибіркою, характерні високі оцінки за шкалами пізнавальних потреб та креативності, що складають в структурі самоактуалізації блок творчої активності особистості. Крім того, аналіз

кореляцій у матрицях демонструє диференціацію зв'язків самоактуалізаційних феноменів жінок і чоловіків з мотивами та мотиваційними утвореннями. Встановлено, що базовими компонентами процесу самоактуалізації у чоловічій вибірці виступають: ціннісні орієнтації самоактуалізованої особистості, креативність та синергія, що позитивно та значимо корелюють з пізнавальним мотивом. В той же час, майже всі значущі складові процесу самоактуалізації жінок, такі як сенситивність, спонтанність, самоповага, контактність, креативність, негативно корелюють з мотивом уникнення. Самоактуалізація у жіночій вибірці характеризується високою суб'єктністю, чутливістю до власних потреб та міжособистісних контактів і тим менше виражена, чим вищий мотив уникнення, який є більш притаманним жінкам. Було встановлено, що самоактуалізація жінок та осіб з фемінною гендерною ідентичністю має за основу внутрішньоособистісний і міжособистісний фактори (відповідно до встановленої факторної структури кар'єрного самовизначення). Для чоловіків домінуючими виступають світоглядні аспекти самоактуалізації (фактор 5), що зумовлює якісні відмінності процесу.

Виявлено, що більшість складових кар'єрного самовизначення позитивно та значущо корелюють з індексом маскулінності та негативно значущо з індексом фемінності. Це може свідчити як про вирішальну роль маскулінності в процесі самовизначення, так і про недооцінку респондентами значення власне жіночих характеристик та якостей.

На основі результатів теоретико-емпіричного дослідження було розроблено та апробовано програму психокорекції, спрямовану на оптимізацію кар'єрного самовизначення та професійно-кар'єрних домагань студентів чоловічої та жіночої статі. Вказана програма включала в себе 3 змістовні блоки, серед яких: 1) рефлексія деструктивних соціальних стереотипів та установок; 2) пізнання «Я»; 3) моделювання нових когнітивних і поведінкових патернів кар'єрного самовизначення. Зазначається, що в змісті розробленої програми психокорекції повною мірою відображено результати дослідження кар'єрного самовизначення в юнацькому віці, розкрито психологічну структуру та сутність феномену, а також психологічні відмінності патернів самовизначення юнаків та дівчат; опрацьовано основні проблемні сфери самовизначення з урахуванням гендерної компоненти, соціальних і особистісних детермінант професійного становлення і кар'єрного розвитку, що дає змогу використовувати вказаний психологічний інструментарій у навчально-виховній роботі з молоддю.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні представлено теоретичне узагальнення і нове розв'язання проблеми гендерно зумовлених психологічних особливостей кар'єрного самовизначення у старшому юнацькому віці. У роботі уточнено поняття «кар'єрне самовизначення», розроблено та обґрунтовано його структурну модель, визначено психологічні відмінності у змістовних і процесуальних характеристиках кар'єрного самовизначення юнаків та дівчат, що залежать як від статі, так і від гендерної ідентичності.

Теоретичний аналіз проблеми і результати емпіричного дослідження

дозволили зробити такі висновки:

1. Актуальність та наукову значущість даної роботи зумовлюють: недостатнє теоретичне обґрунтування та практична необхідність дослідження феномену кар'єрного самовизначення і його гендерних аспектів, брак системних уявлень про психологічну структуру та зміст кар'єрного самовизначення, а також про характер його опосередкування гендерними чинниками.

2. Ґрунтуючись на системному, особистісному, діяльнісному, культурно-історичному та генетичному підходах в роботі охарактеризовані базові теоретико-методологічні засади дослідження кар'єрного самовизначення в юнацькому віці, змістовні і процесуальні психологічні характеристики досліджуваного явища. Визначено стратегічну сутність кар'єри, що дало змогу розглядати кар'єрне самовизначення в юнацькому віці як свідомий вибір висхідної траєкторії майбутнього професійного розвитку, яка передбачає орієнтацією на досягнення високого соціально-економічного і фахового статусів, суб'єктивного почуття успішності. Встановлено основні структурні компоненти цього феномену, такі як: ціннісна, мотиваційна, критеріальна (рефлексивна) та плануюча (операційна), а також численні зв'язки виокремлених складових зі змістовними і процесуальними характеристиками кар'єрного самовизначення, Я-концепцією особистості; проаналізовано психологічні особливості та соціальну ситуацію розвитку у старшому юнацькому віці, що дало змогу розглядати даний віковий період як найбільш сенситивний для кар'єрного самовизначення.

3. Визначено, що гендерна складова посідає чільне місце в структурі досліджень самовизначення, що пов'язане з теоретичною і практичною значущістю проблеми. Встановлено, що гендер виступає соціокультурним конструктом, який визначає суспільно прийняті норми і моделі поведінки жінок і чоловіків. На соціально-психологічному рівні категорія гендеру знаходить відображення у гендерних ролях та гендерних стереотипах, що стоять на заваді повноцінному професійному виявленню і кар'єрній реалізації. На особистісному рівні гендер приймає активну участь у формуванні Я-концепції, зумовлюючи диференціацію когнітивних, емоційно-оцінкових та поведінкових патернів жінок і чоловіків, їхніх самооцінок та самопрезентацій.

4. Емпірично встановлено, що в структурі кар'єрного самовизначення можна виділити 7 факторів, серед яких: 1) цінності і значущі життєві сфери; 2) показники мотивації; 3) самоактуалізація в міжособистісних відносинах; 4) внутрішньоособистісні аспекти самоактуалізації; 5) світоглядні аспекти самоактуалізації; 6) агентивність; 7) комунальність.

5. Доведено, що структура ціннісної та мотиваційної сфер особистості відрізняється в залежності від статі респондентів. Виявлені відмінності в структурі термінальних та інструментальних цінностей жінок і чоловіків свідчать про різну значущість для них життєвих сфер та диференціацію засобів досягнення цілей в залежності від кінцевого результату діяльності. Для вибірки жінок характерна підвищена значущість сфери сім'ї, сфера фізичної активності більш значуща для чоловіків, при цьому професійна сфера є рівноважливою для респондентів обох статей. Встановлено значущі гендерні відмінності за провідними шкалами методики «Оцінка рівня домагань» (Структура мотивації),

серед яких: мотив зміни діяльності, вольове зусилля, оцінка рівня досягнень (значущо вищі у жіночій вибірці), а також мотив самоповаги, оцінка значущості результатів (вищі у вибірці чоловіків). Підтверджено значущо вищу орієнтацію чоловіків на результат діяльності.

6. Визначено, що специфіка прояву самооцінних ставлень, як передумова досягнення бажаного соціально-економічного статусу, виявляє залежність як від статі, так і від гендерної ідентичності. Залежність від обох параметрів була виявлена у рівні самоефективності та індексу суб'єктності. Лише зі статтю пов'язані відмінності у самооцінках лідерських якостей. Висока самоефективність як комплексна характеристика Я-концепції більш характерна для вибірки чоловіків, а також жінок з маскулінною гендерною ідентичністю. Встановлено, що висока суб'єктність у самооцінках є характеристикою інтровертованості індивіда, що негативно пов'язана з кар'єрним самовизначенням і частіше прослідковується у жінок, а також у чоловіків з фемінною та андрогінною гендерною ідентичністю. Визначено, що переважна більшість чоловіків має високі самооцінки лідерських якостей, що свідчить про глибоку вкоріненість стереотипів лідерства в структуру самооцінок і самоописів особистості в залежності від статі.

7. Виявлено, що показники самоактуалізації особистості, які складають блок творчої активності (пізнавальні потреби, креативність) є вищими у чоловіків, що може бути пояснено тісними зв'язками цих шкал із внутрішньою та пізнавальною мотивацією. Самоактуалізація у жіночій вибірці характеризується високою суб'єктністю, чутливістю до власних потреб та міжособистісних контактів. Для жінок більш актуальними виступають внутрішньоособистісні аспекти самоактуалізації (наповненість життям тут і тепер, самоприйняття), що в свою чергу, поглиблює особистісну рефлексію та знижує спрямованість на соціальну дійсність. Основним для чоловіків є світоглядний аспект самоактуалізації, що відзеркалює внутрішнє відчуття самоактуалізованості та включає у себе підтримку цінностей, прийняття агресії та споріднених форм поведінки. Встановлено залежність самопрезентаційних патернів респондентів від рівня маскулінності/фемінності. Незалежно від статі висока маскулінність у самопрезентаціях позитивно корелює з лідерськими якостями, а висока фемінність негативно з професійною реалізацією та рівнем кар'єрних домагань.

8. На основі результатів емпіричного дослідження розроблено психологічні рекомендації, спрямовані на активізацію сутнісного виявлення «Я» в процесі кар'єрного самовизначення, які були втілені у програму психокорекції.

Перспективи подальшого наукового дослідження проблеми кар'єрного самовизначення особистості та його гендерних аспектів полягають у вивченні цього процесу у індивідів з високим і низьким рівнем реалізованих кар'єрних домагань в різних соціально-економічних умовах. Актуальними залишаються дослідження вікової динаміки кар'єрного самовизначення особистості, його зв'язків з психологічною та емоційною зрілістю, соціальною компетентністю. Перспективною виступає подальша розробка та інтеграція у навчально-виховний процес психокорекційних занять з оптимізації кар'єрного самовизначення та кар'єрних домагань, що забезпечить формування та розвиток психологічно зрілої та неупередженої особистості, здатної до критичного мислення та самореалізації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Моргун Я. І. Гендерно зумовлені психологічні особливості професійно-кар'єрного самовизначення студентської молоді / Я. І. Моргун // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / [за ред. С. Д. Максименка]. – 2009. – Том. X. – Вип. 15. – С 349 – 358.

2. Моргун Я. І. Гендерні стереотипи в структурі психологічного портрету лідера / Я. І. Моргун // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. – 2010. – Вип. 8. – С. 710 – 719.

3. Моргун Я. І. Маскулінність та фемінність у сучасному українському суспільстві (адаптація методики С. Бем). / Я. І. Моргун // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, у 12 томах / [за ред. В. О. Моляко]. – 2010. – Т. 12. – Вип. 12. – С. 305 – 311.

4. Моргун Я. І. Мотиви та мотивація в структурі професійно-кар'єрного самовизначення особистості / Я. І. Моргун // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: зб. наук. праць / [за ред. С. Д. Максименка]. – 2010. – Том. X. – Вип. 16. – С 332 – 341.

5. Моргун Я. І. Ціннісні орієнтації в структурі професійно-кар'єрного самовизначення юнаків та юнок / Я. І. Моргун // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – 2010. – Т. XII, част. 6. – С. 233 – 240.

6. Моргун Я. І. Я-концепція в структурі професійно-кар'єрного самовизначення особистості: гендерний вимір / Я. І. Моргун // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, у 12 томах / [за ред. В. О. Моляко]. – 2010. – Т. 12. – Вип. 10. – С. 252 – 259.

7. Моргун Я. І. Гендерні аспекти професійно-кар'єрного самовизначення особистості / Я. І. Моргун // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – 2011. – Т. XIII, част. 3. – С. 255 – 261.

Статті і тези доповідей у збірниках наукових праць:

1. Моргун Я. Маскулінність і фемінність в сучасному українському суспільстві / Я. Моргун : матеріали науково-практичної конференції [«Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії»] (27 – 29 квітня 2011 р.) / Міністерство освіти і науки України, ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Київ, 2011. – С. 486 – 488.

2. Моргун Я. І. Я-концепція в структурі професійно-кар'єрного самовизначення юнаків та юнок / Я. І. Моргун : матеріали IV міжвузівської науково-практичної конференції [«Соціально-економічні і психологічні проблеми: історія та сучасність»] (17 квітня 2010 р.) / Міністерство освіти і науки України,

ПВНЗ «Чернігівська філія Рівненського інституту слов'янознавства». – Чернігів: ЧФ РІС КСУ, 2010. – С. 95 – 100.

3. Morgun Y. I. Psychological determinants of Ukraine's labour market gender segregation / T. V. Hovorun & Y. I. Morgun // Youth facing the challenges of globalization / B. Kaczmarek, G. Kwiatkowska, K. Markiewicz (Eds.), - Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2011. – P. 143 – 151.

Підручники та навчальні посібники:

1. Моргун Я. І. Як навчити школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять : навчально-методичний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів / Т. Говорун, О. Кікінежді, Я. Моргун та інші. / [за заг. ред. проф. Т. Говорун]. – К.: ФОП Клименко, 2011. – С. 452 – 466.

АНОТАЦІЯ

Моргун Я. І. Гендерно зумовлені психологічні особливості кар'єрного самовизначення особистості – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2013.

Дисертацію присвячено проблемі гендерно зумовлених психологічних особливостей кар'єрного самовизначення у старшому юнацькому віці. В роботі обґрунтовано необхідність дослідження феномену кар'єрного самовизначення та його гендерних аспектів, відображено основні напрямки та підходи до вивчення кар'єрного самовизначення у світовій та вітчизняній психологічній думці. Виокремлено структурні складові кар'єрного самовизначення, його змістовні та процесуальні характеристики.

Доведено наявність значущих гендерних відмінностей у виокремлених змістовних і процесуальних характеристиках кар'єрного самовизначення, які обумовлені поєднанням статі та гендерної ідентичності. Діагностовано різні патерни кар'єрного самовизначення юнаків та дівчат, що пов'язані з диференціацією ціннісної і мотиваційної сфер особистості, самоактуалізації, самооцінних ставлень, а також життєвих сценаріїв майбутнього в цілому.

На основі результатів дослідження було розроблено та апробовано програму психокорекції, спрямовану на оптимізацію кар'єрного самовизначення та професійно-кар'єрних домагань студентів чоловічої та жіночої статі. Належне теоретико-методологічне обґрунтування програми, її змістовна відповідність результатам емпіричного дослідження дає змогу використовувати вказаний психологічний інструментарій у навчально-виховній роботі з молоддю.

Ключові слова: кар'єрне самовизначення, стать, гендер, гендерна ідентичність, старший юнацький вік, цінності, мотиви, самооцінні ставлення, самоактуалізація, самоефективність.

АННОТАЦІЯ

Моргун Я. И. Гендерно обусловленные психологические особенности карьерного самоопределения личности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Государственное учреждение «Пивденноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2013.

Диссертация посвящена проблеме гендерно обусловленных психологических особенностей карьерного самоопределения в старшем юношеском возрасте. В работе обоснована необходимость исследования феномена карьерного самоопределения, а также его гендерных аспектов. Отражены основные направления и подходы к изучению карьерного самоопределения в мировой и отечественной психологической науке.

Теоретико-методологический анализ исследуемого феномена позволил определить стратегическую сущность карьерного самоопределения в юношеском возрасте, что дало возможность рассматривать его как сознательный выбор восходящей траектории будущего профессионального развития с ориентацией на достижение высокого социоэкономического статуса, субъективного чувства успешности.

Были выделены структурные компоненты феномена, среди которых: ценностный, мотивационный, критериальный и операциональный, а также множественные связи указанных компонентов с содержательными (ценности, мотивы, качественные характеристики временной перспективы будущего) и процессуальными (особенности самоактуализации, самооценки, самоэффективности) характеристиками карьерного самоопределения.

Установлено, что гендерный компонент играет ведущую роль в процессе карьерного самоопределения, обуславливая дифференциацию профессиональных выборов и карьерных притязаний юношей и девушек.

Эмпирически доказано, что в психологической структуре карьерного самоопределения возможно выделить 7 факторов, таких как ценности, мотивы, особенности самоактуализации, агентивность (активность, действенность) и коммунальность (толерантность, коммунибельность).

Доказано существование значимых гендерных различий в выделенных содержательных и процессуальных характеристиках карьерного самоопределения, которые обусловлены сочетанием пола и гендерной идентичности. Определены различные паттерны карьерного самоопределения юношей и девушек, связанные с дифференциацией ценностной и мотивационной сфер личности, самоактуализации, самооценок, а также жизненных сценариев в целом.

На основании результатов исследования была разработана и апробирована программа психокоррекции, направленной на оптимизацию карьерного самоопределения и профессионально-карьерных притязаний студентов мужского и женского пола.

Ключевые слова: карьерное самоопределение, пол, гендер, гендерная идентичность, старший юношеский возраст, ценности, мотивы, самооценка, самоактуализация, самоэффективность.

Morgun Y. I. Gender conditioned psychological features of career self-determination of personality – Manuscript.

Thesis for the academic degree of the Candidate of Psychological Sciences in speciality 19.00.07 – educational and age psychology. – State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky». – Odessa, 2013.

The thesis is devoted to the problem of gender conditioned psychological features of career self-determination in older adolescence. The work discovers the necessity of the study of the phenomenon of career self-determination and its gender dimension. Directions and approaches to the study of career self-determination in international and domestic psychological thought are reflected. Structural components of career self-determination and its substantive and procedural characteristics are explored as well as the essential ties of career self-determination with the features of self-concept, cultural, historical and socio-economic factors.

The presence of significant gender differences in substantive and procedural characteristics of career self-determination was found out. These differences are connected to the ties of sex and gender identity. In the empirical study is determined different patterns of young men's and women's career self-determination which is closely linked with the differentiation of values, motivation, self-actualization, self-esteem and future time perspective.

Based on the empirical results was developed and tested the program of psycho correction, aimed with optimizing of career self-determination, vocational and career aspirations of male and female students.

Key words: career self-determination, sex, gender, gender identity, older adolescence, values, motivation, self-esteem, self-actualization, self-efficacy.